

Soomeugrilased eestlaste pilgu läbi

SOOMEUGRILASED

eestlaste pilgu läbi

Koostanud ja toimetanud Madis Arukask
Kujundus ja küljendus Kadi Pajupuu
Kaardid Rein Kask

Raamatu väljaandmist toetas
Eesti Kultuurkapital

Raamat ilmub koostöös
MTÜ-ga Fenno-Ugria Asutus

Esikaane kujunduses on kasutatud põhjarahvaste motiive.
ERM B 116:12

© Autorid ja kirjastus Argo, 2025

Kõik õigused kaitstud
www.argokirjastus.ee
ISBN 978-9916-704-92-9
Trükitud trükikojas Print Best

Sisukord

Saateks <i>Madis Arukask</i>	6
Fennougristika ja soome-ugri liikumine Eesti perspektiivist <i>Tõnu Seilenthal</i>	9
Soome-ugri rahvaste uurimine ja kultuurielu Eestis <i>Madis Arukask</i>	37
Ohustatud soome-ugri keeled eestlase silma läbi <i>Sven-Erik Soosaar</i>	49
Inimgeograafiline soome-ugri maailm <i>Ott Kurs</i>	62
ARVUKUS. Uurali rahvaste arvukus Venemaal selle praegustes piirides rahvaloenduste andmetel aastail 1897–2020	78
LIPUD. Uurali rahvaste lipud.....	80
KEELEPUU.....	84
Pilguheit samojeedidele: inimestest, koertest ja põhjapõtradest <i>Laur Vallikivi</i>	87
Mõnda obiugrilastest, nende rahvaluulest ja ajaloost <i>Aado Lintrop</i>	107
Komid: veed ja metsad rikkust täis <i>Piret Koosa</i>	135
Armastusega Udmurdimaalt <i>Aivar Ruukel</i>	155
Marid – Volgamaa põlisrahvas <i>Jaak Prozes</i>	175
Mordvalased – üks rahvas, kaks keelt <i>Jaak Prozes</i>	187
Saamid: tänapäevane põlisrahvas Euroopa põhjatipus <i>Ott Heinapuu</i>	203
Karjala lugu <i>Jaana Õispuu</i>	217
Vepslased – riigiloojast metsarahvas <i>Madis Arukask</i>	241
Rannarahvas isurid ajaloo keeristuultes <i>Eva Saar</i>	263
Ingerisoomlased – rahvas, kel ei lastud kasvada rahvuseks <i>Taisto Kalevi Raudalainen</i>	285
Vadjamaa võlus <i>Heinike Heinsoo</i>	315
Lähedased liivlased <i>Karl Pajusalu</i>	339

Saateks

Eestlaste eneseteadvuses on kuulumisel soome-ugri rahvaste hulka kindel koht. Väikese rahvana teame hiljemalt 19. sajandist, et me pole maailmas oma ainulaadse keele ja pärandiga üksi, ning et meie lähemas ja kaugemas naabruses leidub hõimurahvaid, kelle keel ja meel meile sarnased on. Kuigi oleme arvult väikesed, on suurem osa meie hõimurahvaid veelgi väiksemad. Ajalugu pole enamuse suhtes neist olnud kuigi heasoovlik ning tänapäeval seistakse silmitsi – sarnaselt sadadele väikestele põlisrahvastele kogu maailmas – kultuurilise ja demograafilise ellujäämisprobleemiga. Eestlastena on meie asi seda teadvustada ning meie väiksemaid hõimlasi toetada, nagu see meile võimalik on. Et soome-ugri hõimuliikumisel on Eestis pikk ja auväärne ajalugu, oleme seda ka teinud ja tegemas.

Võib olla kindel, et Eesti on maa, kus teadlikkus soome-ugri rahvastest on üsna heal järjel. Sellele on kaasa aidanud kooliharidus, kultuuri- ja teadustöö, inimesed, kelle jaoks hõimurahvaste tundmine, nende püsimine ja tutvustamine ning meie endi soomeugriliku päritolu tähtsustamine ja mõtestamine olulised on. Siiski pole seda kõike olnud kunagi liiga palju. Hõimuliikumine põhineb ideel, entusiasmil ja teadatahtmisel. Ehkki tänapäeval on tänu internetile mistahes teabe kättesaamine lihtsam kui kunagi varem, on järjest enam killustunud meie teadmiste iseloom. Informatsiooni suur hulk ning selle pöörane tulv tähendab ühtlasi inimeste vähenavat võimekust kõike, ka olulist, märgata ja välja selekteerida. See puudutab ka teadmisi meie hõimurahvastest.

Selle raamatu eesmärk on heita taaskord pilk soome-ugri rahvastele. Käesolevasse kogumikku on koondatud ülevaated enam kui tosinkonnast hõimurahvast, lisaks veel sissejuhatavad ülevaatepeatükid rahvaste uurimisloost, keeltest ja paiknemisest. Raamatu autoriteks on valitud eesti uurijad ja hõimuliikumisega seotud inimesed, kellel ühe või teise hõimurahvaga on olnud pikem otsekontakt. Sõna

saavad antropoloogid, folkloristid, keeleteadlased ja teised, kelle suhe rahvastega ei põhine vaid põgusal kokkupuutel. Valdavalt on siinkirjutajate taust akadeemiline, samas ei ole käesolevad kirjatööd kitsalt teadusartiklid. Meie soov on anda eesti lugejale edasi eestlaste endi kultuurikogemust hõimurahvastega suhtlemisel.

Sarnaseid, soome-ugri rahvaid tutvustavaid raamatuid on eesti keeles ilmunud varemgi. Päris 20. sajandi alguses, aastatel 1909 ja 1911 ilmus Matthias Johann Eiseni kaheosaline „Eestlaste sugu”. Raamat on ilmunud ka korduustrükkidena, viimati aastal 2008. Andes seal ülevaate hõimurahvaste ajaloost ja toonasest seisust, tõdeb Eisen neidsamu väikerahva ellujäämise ja eneseväärtustamisega seotud probleeme, mis pole kusagile kadunud ka enam kui sada aastat hiljem. Kuigi hõimutöö ja uurimistegevus soome-ugri suunal sai Eestis hoo sisse juba II maailmasõja eel, läks järgmise ülevaatlikuma populariseeriva raamatu ilmumiseni enam kui poolsada aastat.

1974. aastal nägi trükivalgust Tartu ülikooli keeleteadlaste Ago Künnap, Paula Palmeose ja Tõnu Seilenthali „Põhja ja itta“. On hea mainida, et nüüd, poolsada aastat hiljem, on hõimuliikumise veteran Tõnu Seilenthal ka käesoleva raamatu autorite seas. 1984. aastal ilmus Rootsis Lundis Valev Uibopuu „Meie ja meie hõimud”. See asjatundlik käsitlus jäi toona Kodu-Eestis arusaadavatel põhjustel siiski laiemalt kättesaamatuks. Ohustatud soome-ugri rahvaid käsitletakse ka 1993. aastal ilmunud „Vene impeeriumi rahvaste punases raamatus“ (autorid Margus Koiga, Igor Tõnurist, Lembit Vaba, Jüri Viikberg). Viimaseid seni ilmunud ülevaatlikumaid raamatuid hõimurahvastest ja nende olukorrast on Rein Taagepera „Soomeugri rahvad Venemaa Föderatsioonis“ (2000), ning loomulikult on erinevatest hõimurahvastest ülevaateid teinud teisedki, kaasa arvatud mitmed selles raamatus kirjutajad. Pidevalt teeb soomeugrilist infotööd Eestis Fenno-Ugria Asutus.

Eelpool loetletud raamatud ei ole lähenemismurkadelt ja formaadilt üksteisele sarnased, peegeldades autorite teadmisi ja lähemaid huvisid. Niisamuti ei ole ühe sugusesse formaati surutud ka selle raamatu peatükid. Koostamisel oli oluline just see, et autoritel oleks kõnealuse rahvaga nii teadmistepõhine kui ka emotsionaalne side. Viimane saab tekkida aga vaid suhtlemise ja sisseelamise kaudu. Siinsed lood annavad sissevaate rahvaste aja- ja uurimislugudesse, keelde ja kultuuri, vahele on pikitud emotsioone ja värvikaid fakte. Peatükkide juures on ka pildimaterjali ja faktiteavet.

Käsitletud on just meie väiksemaid, peamiselt ida poole jäävaid hõimurahvaid. Välja on jäänud kolm kõige suuremat, omariiklusega soome-ugri rahvast – ungarlased, soomlased ja meie, eestlased – kuna raamatu maht oleks siis paisunud veelgi suuremaks ning kolme suurema soome-ugri rahva kohta on teabe leidmine võimalik juba olemasolevatest arvukatest allikatest. Siiski pole ka selles raamatus päris kõiki olemasolevaid soome-ugri rahvaid või nende alarühmi. Rahvas ja rahvus on käsiteldavad mitmeti ning piiri vedamine sageli kokkuleppeline või vaidlustatav. Ennekõike just mahulistel põhjustel ei tehta siin eraldi juttu kõiki-dest samojeedi, obiugri, komi, mordva, saami ning karjala rahvastest ükshaaval. Mõneti tingis seda ka autorite leidmine. Kuigi Eesti on suur soome-ugri maa, leidub meie uurijate poolt rohkem ja vähem uuritud rahvaid.

Välja on jäänud ka huvipakkuvad soome vähemused – kveenid, meälased, samas leidub siin peatükk eestlastele lähiajalooliselt väga lähedastest ingerisoomlastest. Eraldi pole puudutatud setusid või lõunaeestlasi üldisemalt – ehkki juba üksi keeleliselt on nad võetavad omaette soomeugri rahva(ste)na.

21. sajand on toonud kaasa uusi pööordeid rahvusvahelises elus, kultuurisuhetes ja poliitikas. See puudutab väga otseselt ka eri maades elavaid soome-ugri rahvaid. Ei muutu üksi poliitika, vaid ka keskkonnaseis, meediaruum, demograafia. Üha edasi üleilmastuv maailm räägib küll sotsiaalsetest minoriteetidest ja looduslikust mitmekesisusest, hoopis vähem aga etnilistest vähemustest, väikerahvastest ja keelekogukondadest. Mida ka tulevik ei tooks, me vajame järjepidevalt uuenevaid teadmisi oma hõimlastest ning jääb vaid loota, et järgmist sellesarnast ülevaate-raamatut ei tule oodata enam kui veerandsada aastat. Kestmist ja elujõudu!

Madis Arukask,

Tartus, lehekuul 2025

Samojeedi rahvaste asuala

Pilguheit samojeedidele: inimestest, koertest ja põhjapõtradest

Laur Vallikivi

Oletan, et kui eestlane kuuleb sõna „samojeed”, siis leidub enam neid, kes mõtlevad koeratõu peale, kui neid, kellele meenuksid meie kauged keelesugulased Põhja-Venemaal. Järgnev kirjutis ei ole mõistagi koertest, vaid inimestest, täpsemalt põhja põlisrahvastest, keda venelased ja teised võõrad on pikka aega nimeetanud „samojeedideks”. Aga enne kui rahvastest räägin, siiski mõni sõna ka koertest. Nagu aimata võib, pole koeratõu ja rahvaste nime kattumine päris juhuslik. Eestiski laialt levinud samojeedi koeratõug sai alguse 19. sajandi lõpukümnenditel neenetsi, handi ja mansi aladelt Lääne-Euroopasse viidud neljajalgsetest, kellest aretati sõbraliku naeratusega valged tõukoerad. Sajad mustavalgekirjud laiad, keda olen oma välitöödel¹ tundraneenetsite seas kohanud, näevad samojeedi tõukoertega võrreldes üpris teistsugused välja. Koera välimusel ei ole neenetsite jaoks suurt tähtsust. Tähtis on hoopis see, et koer oskaks karja koos hoida, jahisaaki leida ning võõraste ja kurivaimude eest haukumisega hoiatada.

Mitmeski püstkojas Suure Maa tundras räägiti, et koerad suudavad näha inimesele nähtamatuid vaimolendeid. Kui koer haugub mingis suunas justkui tühja, siis võib ta parasjagu olla märganud maa alt välja ilmunud vaimu ehk *ngõljeka*’t. Mulle seletati, et kui koera kõrvade vahelt haukumise suunas vaadata, võib vahel

¹ Esimest korda käisin etnograafilistel välitöödel 1999. aastal Väikese Maa ehk Malozemelskaja tundra nn kolhoosineenetsite juures. Alates 2000. aastast olen kokku rohkem kui aasta veetnud Suure Maa ehk Bolšeze-melskaja tundra ja Uurali erakarjakasvatajate juures. Viimane käik jäi aastasse 2017. Pikemalt olen neenetsitest kirjutanud raamatutes „Arktika nomaadid šamanismi ja kristluse vahel” (2005, Tartu Ülikooli Kirjastus) ja „Words and Silences: Nenets Reindeer Herders and Russian Evangelical Missionaries in the Post-Soviet Arctic” (2024, Indiana University Press).

*Tundraneenetsi laagripaik saanide ja püstkojaga. Suure Maa tundras oktoobris 2006.
Foto: Laur Vallikivi*

näha varju ja et seda tulistades saab kurivaimu minema peletada. Koera ebatavalistele võimetele leidub seletus pärimuses. Nimelt pajatab neenetsi loomismüüt, et taevajumal Num lõi neenetsi, see tähendab inimese, ja koera. Jumal käskis koeral inimest valvata, ise läks veel paljale inimesele ja koerale kasukaid otsima. Numi äraolekul tuli allilmaperemees Nga ja andis koerale kasuka, tänutäheks lubas koer Ngad teenida. Koer jättis inimese valvamise sinnapaika ja jäi magama. Samal ajal andis Nga inimesele haiguse ning lahkus. Kui Num naasis ja nägi, et koer ei olnud oma ülesannet täitnud ja inimene on haige, muutis ta karistuseks koera inimese teenriks. See müüt seletab koera olemuslikku kahetisust. Ta on seotud nii inimeste kui ka allmaailmaga, olles truu abiline karjusele-kütile ja ühtlasi ebapuhas olend, kelle vahendusel saab kontrollida ohtlikke jõude. Näiteks kui koera verd näole määrada, saavat peletada haigusvaimu *singge*'t. Muide, vahel kui mõni poiss tšummis hommikul liiga kaua põõnas, ütles pereisa, et ärgaku kiiresti üles, muidu

tuleb *singge*. Vaim saabuvat unes kauni alasti naise kujul ja võivad kauamagaja tappa. Osa teab rääkida, et *singge* on hoopis skorbuut, mida aitab eemal hoida põhjapõdra vere joomine.

Kes on siis samojeedid? Kui olen küsinud neenetsi põhjapõdrakasvatajate käest „samojeedi” nime kohta, pole nad sellest kuulnudki. Kirjalikes allikates esineb nimetus esmakordselt 12. sajandi alguse kroonikas, milles Kiievi munk Nestor räägib aastal 1096 karusnahkade otsinguil olevate novgorodlaste kokkupuudetest jugralaste ehk manside ja hantide esivanematega ning annab sealsamas teada, et neist põhja pool elavad samojeedid (vanavenepäraselt *samojad*). Olgugi et nime-tuse päritolu on tõenäoliselt seotud hoopis saamide enesenimetusega, siis vene-lased kuulsid ses viidet inimsöömisele (*samo* „ise”, *jedjat* „söövad”), mis jäi aas-tasadadeks kinnitama kuvandit samojeedidest kui metsikutest inimestest. Sellele tõlgendusele andis hoogu juurde tõik, et kohalikud elanikud sõid – ja söövad tänase päevani – toorest põhjapõdraliha ja -verd, mis on oluliseks C-vitamiini allikaks aladel, kus söödavat rohelist napib. Venemaal, kus *samojedō* „kanniba-listlik” kõla torkab kõrva, hakati 1930. aastate lõpust teadlaste seas tarvitama neutraalsemat sõnatuletist *samodiitsō*. Mujal maades, kus kõla ei sega, jätkavad keeleteadlased „samojeedi” (inglise *Samoyed* jne) nimetuse kasutamist uurali ehk soome-ugri keelkonna idapoolseima haru kohta.

Entsüklopeedilistes allikates mainitakse tavaliselt nelja Lääne-Siberis ja Venemaa Euroopa-osa kirdenurgas paiknevat samojeedi rahvast – neenetsid, eenetsid, nga-nassaanid ja sõlkupid. Erialakirjandus räägib aga enamatest rahvastest: tundranee-netsid (umbkaudne arvukus 48 000), metsaneenetsid (2000), tundraeenetsid (100), metsaeenetsid (100), nganassaanid (600), põhjasõlkupid (2000), kesk- ja lõunasõl-kupid (kokku 1000). Lisaks mainitakse ka nn väljasurnud rahvaid matoreid, kelle keel kadus aastal 1840, ja kamasse, kelle viimane kõneleja Klavdija Plotnikova suri aastal 1989. Nende kahe rahvakillu asualad jäid Sajaani mägede piirkonda, kus nad naabrite mõjul aegamisi turgistusid või venestusid. Nagu mitme rahva nimestki näha, on ühtede peamine elukeskkond tundra ja metsatundra ning teistel taiga, mis on tinginud ka majandamisviisid ja rändlemise ulatuse.

Vanemates allikates on vaadeldavad rahvad tuntud erinevate nimetuste all, kätke-des sageli nimeosist „samojeedi”. Nimepanijatel oli õigustatud aimdus, et tegemist on sarnaseid keeli kõnelevate kogukondadega. Nii olid tundraeenetsid tuntud

kui lihtsalt „samojeedid” (idapoolsed neenetsid aga kui „jurakid”), nganassaanid kui „tavgisamojeedid”, sölkupid kui „ostjakisamojeedid” ning eenetsid kui „Jenissei samojeedid”. Eri allikates leidub nimetusi siiski palju enam. Ühelt poolt kajastub selles nimede rägastikus võõraste kesine põliselanike keelte ja kultuuride tundmine. Teiselt poolt tuleb ka tunnistada, et ega mujalttulnute ülesanne polnud lihtsate killast, kuna põliselanikerühmade enesenimetused ei tahtnud alluda teadusliku kategoriseerimise loogikale, mis nõudis iseseisva kombestiku ja keelega rahva tuvastamist.

Paarsada aastat tagasi võis tundraneenetsi aladel rännanu saada vastuseks küsimusele „Kes te olete?” inimest tähistava sõna (*njenets* 'inimene', *hasava* 'mees'), klanninime (Völka, Laptander jne.) või mõne paikkondliku nime. Näiteks kutsumavad nüüdki Uurali mägedes ja nende lähistel elavad karjakasvatajad, kelle juures olen välitöid teinud, end nimega *pe tjer*, „kivide rahvas”. Suure Maa tundras elavaid komikeelseid neenetseid kutsumavad nad aga *jaran*'iteks, mis komi keeles tähistab kõiki neenetseid. Nimetus ise on komi keelde tulnud obiugrilastelt, kes minevikus neenetsitega maade, põhjapõtrade ja naiste pärast piike murdsid. Kui tekib vajadus eristada end komikeelsetest jaranitest, siis Suure Maa tundra neenetsikeelsed põhjapõdrakasvatajad nimetavad end nimega *võndjer*, „tundra rahvas”. Eks nimed tekivad ja muutuvad ikka suhtluses naabritega. Kui teiste põliselanikest naabrite kohta on tundraneenetsitel olemas eraldi tähistajad – näiteks handid on *habi*'d, eenetsid on *mando*'d, nganassaanid on *tavõs*'id –, siis kõigil neil, kes elavad ilma põhjapõtradeta, on ühiseks nimetajaks *lutsa*'d ehk „venelased”.

Tänapäeval oleks justkui kõik palju lihtsam, sest teadlased ja riik on välja pakkunud oma klassifikatsiooni. Nii peaks iga neenets teadma, et ta on neenets, kuna vanemad on pidanud ametnikule teada andma, millisest rahvusest nende laps on. See on kirja pandud ka sünnitunnistusele. Kui 1920. aastate algul kehtestati nõukogude kord, siis hakati tsaarivõimule vastandumise tuules ja üürikesel soodsa rahvuspoliitika perioodil andma põliselanikele omakeelseid rahvanimetusi. See ei läinud aga eriti libedalt, sest sobivaid enesenimetusi ei olnud alati võtta. Näiteks eenetsid ja nganassaanid nimetasid end sugukonnanimedega või kutsusid üksteist muul moel (metsaenenetsite *pe bai* „metsa Bai'd”, nganassaanide *njaa* „kaaslane” jne). Võttes eeskujuks tundraneenetsite enesenimetuse *njenei njenets*, „tõeline inimene”, tuletas 1930. aastatel vene lingvist ja etnograaf Georgi Prokofjev eenetsitele ja nganassaanidele uued ametlikud nimetused sõnadest, mis tähistavad inimest

(eenetsi *entši* ja nganassaani *nganasa*). Sõlkuppide puhul valis Prokofjev välja Tazi jõgikonna elanike enesenimetuse *sõl kup*, „metsa inimene”, mis sai ametliku nimeks ka mitusada kilomeetrit lõuna pool elanud Tomski piirkonna keelesugulastele. Uued etnonüümid olid aga visad juurduma ja nõnda nimetasid Obi keskjooksu sõlkupid end kohalike venelaste pruugist tuntud nimega *ostjak*, mis oli vana koloniaalnimetus ka naabrite hantide ja kettide kohta. Segaduse ulatust näitab seegi, et nõukogude ametnikud panid kõik 250 Napasi sõlkuppi 1950. aastatel kirja hoopis hantidena. Võib arvata, et põliselanikel oli sellest üsna ükskõik.

Keelte õitsemisest ja hääbumisest

Nüüdsel ajal ei kõla põliskeelsed enesenimetused just eriti tihti, sest väikekeeled hääbuvad ja vene keel võtab võimust. Seda, kui palju üht või teist samojeedi keelt veel osatakse, on raske täpselt öelda. Pealegi, mida tähendab ühe keele oskus ja kas oskus viitab ilmtingimata sellele, et keelt ka kasutatakse? Igal juhul Venemaa rahvaloenduse andmed, mida kõiksugu teabeallikad truult tiražeerivad, kipuvad keeleoskajate arve kõvasti paisutama. Ainukesena on need enam-vähem usutavad tundraeenetsi keele puhul. Ülejäänud seitsme samojeedi keele puhul – täpse arvu üle käib lingvistide vahel vaidlus – saab oskajaid üles lugeda sadades (metsaneenetsi, põhjasõlkupi) või kümnetes (nganassaani, metsaeenetsi, tundraeenetsi) või ühe käe sõrmedel. Kui metsaneenetsi ja põhjasõlkupi keelt oskavad veel mõned lapsedki, siis paari aasta taguse info järgi oli elus veel vaid kaks kesksõlkupi keele kõnelejat ja üks lõunasõlkupi keele oskaja, kõik väärikas eas. Funktsionaalses mõttes on need keeled muidugi ammu väljasurnud, kuna neis ei ole pea mitte kellegagi vestelda, välja arvatud ehk keeleteadlastega, kellele viimased kõnelejad huvi pakuvad.

Vaadakem lähemalt näiteks nganassaani keelt. Viimane rahvaloendus aastal 2021, millest kõneldakse kui eriti ebakvaliteetsest allikast, annab teada, et Euraasia põhjapoolseimat rahvast, nganassaane on Venemaal kokku 687 ja tervelt 300 neist on märgitud nganassaani keele oskajaks. Kui ma seitsme aasta eest Ust-Avamist pärit nganassaani Nina Tšunantšariga kohtusin, luges ta näppudel nimepidi üles kümme-kond viimast tõelist oskajat. Tema ise rääkis seda veel vaid naabrinaisega. Eelmisel aastal Nina suri, mistõttu võib oletada, et Ust-Avamis nganassaani keelt enam ei kõnelda. Võimalik, et teispooluses siiski nganassaani keel kõlab, sest Nina sõnul elatakse seal edasi samamoodi nagu maa peal. Kolm aastat pärast surma, kui

veripunane jõgi paadiga ületatud, kohtab kadunukese hing teisel kaldal surnud sugulasi, kes elavad püstkodades ja karjatavad põhjapõtru. Aga üks elavate jaoks ole surnute keel ikkagi surnud keel.

Keeleteadlaste väitel on nganassaani keele oskajaid siinpoolsuses siiski veidi rohkem kui kümme, olles laiali pillutatud eri asulate vahel. Viimased oskajad on aga kõik üle viie-kuuekümnese. Nooremate seas on veidi „pooloskajaid” ja laste seas ei leidu kedagi, kellele keel oleks edasi antud. Nganassaani keele kiire hääbumine sai alguse 1960. aastatel, mil varem rändlevad pered paiksustati küladesse, kuhu asustati ka dolgaani põhjapõdrakasvatavad, kelle keel on turgi keelkonnast. Koolis oli venekeelsete õpetajate rangel korraldusel oma keele kasutamine keelatud ja vene keele võim seega väärmatu. Tekkisid olukorrad, kus ükskeelsed vanavanemad ei saanud vaid vene keelt oskavatest lastelastest midagi aru. On väidetud, et nganassaani keele vanemaealised kõnelejad, kes oskasid seda morfofonoloogiliselt väga keerukat keelt täiuseni, võtnud nooremalt isu emakeelt rääkida, kuna said oma pruugi eest pragada. Keeleline purism võib olla seega keele püsimise seisukohast ohtlik. Vaevalt aga et see on peamiseks põhjuseks, miks nganassaani keel hääbumas on. Paraku ei ole seni keele säilimisele kaasa aidanud nganassaani keele õpetamine koolis (üks tund nädalas!) ega ka lühiajaline katse panna lapsi nganassaani keelt rääkima keelepesas. Üleüldiselt ei ole kirjakeeled teab mis suurt mõju avaldanud samojeedi keelte säilimisele. Sageli on probleemiks see, et inimesele tuttav murre ja kirjakeel ei kattu, mistõttu tundub raamatukeel vale ja ebavajalik. Kui tundraneenetsite seas leidub üksikuid kirjanikke ja luuletajaid, kes oma keeles kirjutavad, siis pisemates keelekogukondades neid peaaegu pole.

Vaid tundraneenetsi keelel läheb suhteliselt hästi: seda räägib üle 20 tuhande inimese ehk ligi pooled neenetsitest. Tundraneenetsi keel on ses osas erandlik kogu Venemaa põhjarahvaste seas. Kuigi olen Petšora alamjooksul kokku sattunud noorte külaneenetsitega, kes esivanemate keelt ei mõista, leidub ida pool rändlaagrites veel omajagu vanu inimesi ja koolieelikuid, kes vene keelt ei oska, mis on parim omakeele elujõulisuse näitaja. Olen ükskeelseid neenetseid kohanud hulgi Suure Maa ja Uurali neenetsite seas, kes nõukogude ajal hoidusid kolhoosi astumast ega saatnud lapsi kooli. Võib väita, et põhjapõdrad hoiavad oma rahva keele elujõulise, sest seal, kus on rändkarjakasvatus alles ja elatakse suhteliselt eemal „tsivilisatsioonist”, leidub ka emakeelset jutuvada. Muide juhuslikult tähendab *vada* neenetsi keeles „sõna”, „keel”.

Püstkoja püstitamine neenetsi laagris. Polaar-Uuralite lähistel juunis 2007.

Foto: Laur Vallikivi

Tundraneenetsid on kultuurilise sitkuse poolest kindlasti elujõulisim põhjarahvas Venemaal. Kaudne tõestus, et neenetsite puhul on tegemist omamoodi „edu-looga”, on seegi, et nende rahvaarv on kiireima kasvuga põhja põlisrahvaste seas. Kui aastal 1970 loeti neenetseid kokku ligi kakskümmend üheksa tuhat, siis aastal 2021 juba ligi viiskümmend tuhat, kellest oletatavasti umbes kolmandik on nomaadid. Rahvaarvu kasvule on aidanud kaasa ühelt poolt see, et paljulapselisust peetakse väärtuslikuks. Suure Maa tundras on tavaline laste arv seitse-kaheksa. Suurim pere, kelle juures mõnda aega peatusin, oli kolmeteistlapseline. Lisaks leidub põhjarahvaste seas küllaga ka neid, kes on valinud põlisrahva identiteedi väikerahvastele ette nähtud soodustuste pärast, mis annab näiteks teatud laadi eeliseid kalapüügil ja jahil või tasuta hambaarstiteenuse. Pisikesed privileegid on ka põhjuseks, miks Venemaa soomeugrilaste seas on põhjarahvaste esindajad statistikas ilusamate demograafiliste näitajatega kui näiteks komid või mordvalased. Need, kes pärit segaperedest, märgivad dokumentidesse ikka oma põliselaniku identiteedi poole.